DOI: <https://doi.org/10.32353/khrife.1.2021.05>

УДК 343.98

О. В. Александренко,

кандидат юридичних наук, доцент, науковий співробітник
науково-дослідної лабораторії з проблем криміналістичного забезпечення
та судової експертології Національної академії внутрішніх справ,
м. Київ, Україна,

ORCID: <https://orcid.org/0000-0003-2592-7593>, e-mail: A_E_B@i.ua

Проблемні питання та основні напрями оптимізації діяльності з розслідування нерозкритих злочинів минулих років

Розглянуто одну з актуальних проблем криміналістики — розслідування нерозкритих злочинів минулих років і стан цієї діяльності. Визначено чинники такого положення та суспільну небезпеку існування масиву злочинів попередніх років. На основі аналізу слідчої практики, думок науковців і практиків виявлено проблемні питання цієї діяльності та запропоновано шляхи їх вирішення. Показано сучасні можливості в розслідуванні злочинів минулих років. Зауважено, що проблема розкриття і розслідування злочинів минулих років має комплексний характер, тому її вирішення потребує саме комплексних зусиль.

Ключові слова: розкриття злочинів, розслідування, нерозкриті злочини минулих років, оптимізація діяльності.

Постановка наукової проблеми. Протягом багатьох років вітчизняні науковці та практики невинуватили замало уваги приділяли проблемам розкриття й розслідування нерозкритих злочинів минулих років (далі — НЗМР). Практично відсутні дисертації, монографії, інші комплексні дослідження, методичні рекомендації, відповідні розділи в підручниках і навчальних посібниках за цією тематикою. Окремі публікації на цю тему, що час від часу з'являються у періодичних виданнях і матеріалах наукових конференцій, не в змозі остаточно розв'язати цю проблему.

Аналіз основних досліджень і публікацій. Незважаючи на актуальність і відносну давнину, проблемі розслідування НЗМР бракувало уваги наукової спільноти. Поодинокі праці, зокрема дисертації, не вирішували проблему загалом, а лише висвітлювали окремі її складові. За цією проблематикою до сьогодні захищено лише 6 дисертацій, зокрема 2 із них підготували вітчизняні дослідники Є. М. Войтович ¹ та О. В. Лускатов ².

¹ Войтович Е. М. Теоретические и практические вопросы методики расследования убийств прошлых лет : дис. ... канд. юрид. наук. Запорожье, 20005. 249 с.

² Лускатов О. В. Розслідування нерозкритих злочинів минулих років : автореф. дис. ... канд. юрид. наук. Харків, 2006. 20 с.

Інші дисертації написано в Росії впродовж 2005—2016 рр. (В. Ю. Нізамов, І. Ю. Кулєєва, А. В. Морозов, Н. М. Самілев)¹.

Варто зауважити, що всі ці наукові роботи присвячено різним аспектам згаданої проблематики: правовому регулюванню розслідування, питанням методики розслідування окремих НЗМР, організаційним основам діяльності розслідування. Упритул до розгляду проблем розслідування НЗМР у своїй дисертації наблизився О. В. Лускатов, хоча поза його увагою залишилися деякі важливі питання практики розслідування злочинів цієї категорії.

Зважаючи на те, що згадані дисертації українських науковців написано за часів дії КПК України 1960 року (а наразі діє КПК 2012 року, який містить нові інститути (негласні слідчі (розшукові) дії), сучасні умови діяльності правоохоронних органів і нові можливості використання інноваційних технічних засобів та технологій у розслідуванні НЗМР), ця проблема досі актуальна й потребує нагального проведення подальших досліджень задля її розв'язання.

Мета статті полягає у розгляді стану розслідування НЗМР, визначенні низки проблем з оптимізації діяльності правоохоронних органів щодо розслідування злочинів цієї категорії.

Викладення основного матеріалу дослідження. На нашу думку, такий стан справ склався, зокрема, і через нерозуміння керівництвом правоохоронних органів (насамперед, органів досудового розслідування й оперативних підрозділів) суспільної небезпеки існування НЗМР, особливо їх кількості, масиву, що складався десятиліттями.

Навіть нерозкриття одного злочину, невиявлення бодай одного злочинця (тим більше злочинної групи), окрім переведення таких кримінальних справ/проваджень у категорію «нерозкритих» (красномовно про ставлення до них і повернення до роботи за ними йдеться у професійних висловлюваннях (професіоналізмах-жаргонізмах) працівників правоохоронних органів: «висяк», «глухар» (безперспективна справа), свідчить про певні суттєві недоліки в діяльності органів досудового слідства й оперативних підрозділів, їхню нездатність встановити винних і притягти їх до відповідальності. Як наслідок, це створює у злочинців відчуття впевненості у своїй невловимості, безкарності, надає їм ваги у злочинній ієрархії, що допомагає залучати і втягувати до вчинення злочинів нових людей. Останнє сприяє продовженню злочинної діяльності вже на більш високому професійному рівні,

¹ Див.: Нізамов В. Ю. Вопросы теории и практики раскрытия убийств прошлых лет : дис. ... канд. юрид. наук. Иркутск, 2005 ; Кулєєва І. Ю. Правовое регулирование и криминалистическое обеспечение расследования нераскрытых преступлений прошлых лет : дис. ... канд. юрид. наук. Омск, 2010 ; Морозов А. В. Использование экспертно-криминалистических учетов в расследовании преступлений прошлых лет : автореф. дис. ... канд. юрид. наук. Москва, 2016 ; Самілев Н. М. Расследование нераскрытых преступлений прошлых лет (по материалам Республики Таджикистан и Российской Федерации) : дис. ... канд. юрид. наук. Москва, 2016. 221 с.

набуттю злочинного досвіду, що призводить до вчинення неодноразових злочинів і появи серійних злочинців.

Крім того, саме НЗМР найчастіше потрапляють до категорії так званих резонансних злочинів (серійні вбивства, грабежі та розбійні напади, шахрайства тощо), коли суспільство не може надалі миритися з тим, що злочинці залишаються на волі, продовжують гинути і страждати люди, завдану злочинами матеріальну шкоду не відшкодовано, а правоохоронні органи не здатні покласти цьому край, тому годі й казати про захист прав, свобод і законних інтересів громадян.

Під час роботи за НЗМР фахівці попутно виявляють і розкривають чимало кримінальних справ. Серед таких резонансних кримінальних справ, зокрема, справа А. Чикатила, про яку у високих партійних кабінетах говорили, «що немає у країні справи важливішої, аніж “Лісосмуга”», за час розслідування якої було розкрито 1062 злочини. Упродовж 1984—1985 рр. під час розслідування справи Г. Міхасевича було розкрито 221 злочин, зокрема 27 убивств, встановлено 479 злочинців, знайдено 186 осіб, що зникли безвісти. Такі результати характерні для більшості злочинів минулих років, роботу із розслідування яких проводили організаційно й тактично правильно, із задіянням усіх необхідних сил і засобів.

Уявляється, що наведеного достатньо, щоб досягнути всю небезпеку наявності значного масиву НЗМР і дійти висновку про необхідність активізації роботи щодо їх розкриття та розслідування.

Проте, існують також інші чинники, що спонукають повернутися до цієї теми та взятися за виправлення наявного стану за такими справами/провадженнями.

Окрім фактичного недотримання/невиконання вимог закону щодо забезпечення швидкого, повного й неупередженого розслідування та судового розгляду з тим, щоб кожного, хто вчинив кримінальне правопорушення, притягнути до відповідальності в міру його вини, а жодного невинуватого не обвинуватити або не засудити (ст. 2 КПК України), наявність масиву НЗМР ускладнює також роботу із розкриття та розслідування поточних злочинів, які тільки-но вчинено і які за належного ставлення та професійної роботи слідчих і оперативних працівників (сподіваємось!) не перейдуть до категорії «нерозкритих».

Річ у тому, що робота за НЗМР є гарною школою як для навчання і становлення молодого слідчого, так і для підвищення майстерності більш досвідчених слідчих, оскільки вимагає наявності певних знань і підходів до вивчення аналізу матеріалів справи/проваджень, їх оцінки, організації та планування розслідування, тактики повторного слідства, характеру та спрямованості оперативно-розшукових заходів, інших важливих складових діяльності з такого роду категорії кримінальних справ/проваджень. Зокрема, їх матеріали можуть містити інформацію для розкриття пізніше вчинених злочинів, до яких могли бути причетними ті самі особи, яких

розшукують за НЗМР, або їх співучасники за раніше скоєними злочинами: дані про спосіб скоєння і приховування злочину, сліди злочинців і злочину, які раніше не було досліджено через відсутність технічних можливостей і експертних методик, речові докази, дані про зв'язки, рідних і знайомих злочинців, показання свідків, результати слідчих/розшукових дій та ін. Усе назване за належного вміння і правильного використання може не тільки сприяти розкриттю згаданих злочинів, а й виявити раніше невідомі злочини (за способом скоєння, характерними слідами й ознаками зовнішності).

Фактор часу для розслідування може відігравати як негативну, так і позитивну роль, про що завжди слід пам'ятати. Так, наприклад, потерпілі та свідки можуть змінити місце проживання, виїхати на проживання за кордон, викрадене може бути продано та перепродано, знищено, злочинці можуть змінити зовнішність, прізвище, місце проживання тощо.

Проте, за сучасних комунікаційних можливостей людину можна знайти завдяки соцмережам, опитати й допитати дистанційно за допомогою відео-конференцій, за її листуванням і фото можна отримати інформацію про її нинішній вигляд, можна провести впізнання і призначити дослідження за світлинами із соцмереж тощо. Так само можна встановити коло спілкування особи, її теперішні зв'язки, відшукати викрадене або з'ясувати його подальшу долю. Майже щодня розвивається та шириться діджиталізація світового простору, надаючи, зокрема, безліч можливостей і для вирішення завдань розслідування. Розгляд усіх сучасних можливостей заслуговує на окрему публікацію. Проведення негласних слідчих розшукових дій та оперативно-розшукових заходів ще більше посилює можливості виявити й зібрати криміналістично значущу й доказову інформацію.

Проведений аналіз практики дослідження речових доказів за НЗМР свідчить, що позитивних результатів у цій роботі можна досягти в разі поєднання декількох чинників, зокрема: призначення додаткових (повторних) досліджень об'єктів (зважаючи на появу нових (сучасних) можливостей судових експертиз); залучення фахівців-генетиків для оцінки повноти раніше проведених досліджень, об'єктивності їх результатів і визначення можливості проведення нових досліджень; використання інших можливостей судових експертиз¹.

Серед недоліків діяльності слідчих підрозділів, що не дали змоги своєчасно розкрити злочини, узагальнення слідчої практики виявило, зокрема: проведення експертних досліджень не за всіма вилученими з місць злочинів об'єктами; обмежені на той період можливості проведення судових експертиз².

¹ Бастрыкин А. И. Раскрытие преступлений прошлых лет как одно из приоритетных направлений деятельности Следственного комитета Российской Федерации. *Раскрытие и расследование преступлений серийных и прошлых лет* : мат-лы Междунар. науч.-практ. конф. (Москва, 16.03.2017). Москва, 2017. С. 8—18.

² Багмет А. М. Раскрытие и расследование Следственным комитетом Российской Федерации преступлений прошлых лет. *Там же*. С. 19—23.

Незважаючи на значення використання сучасних можливостей судових експертиз, під час роботи за НЗМР найважливішою залишається безпосередньо розумова діяльність слідчого, його слідче мислення, його підготовленість, досвід і здатність до аналізу матеріалів кримінальних справ/проваджень. Саме під час роботи за такими справами, на практиці слідчі навчаються методиці аналізу, результати якого часто є відправною точкою для успішного розкриття злочину (зокрема, слідчим шляхом), для виявлення інших, раніше невідомих злочинних епізодів.

Саме так сталося з кримінальною справою Ю. Ладжуна, яка виникла з аналізу документів, коли було встановлено, що в різних республіках залишилися нерозкритими декілька десятків крадіжок і шахрайств. Незважаючи на географію місць подій, досвідчений слідчий М. П. Дайнеко на підставі аналізу наявних матеріалів, співставлення методів злочинця щодо «входження в довіру», за відсутності єдиного почерку вчинення злочинів, практично вирахував злочинця, визначивши, де останнього могли бачити знайомі, встановивши їх і отримавши дані про особу злочинця. Кримінальну справу, розпочату за фактами крадіжок особистого майна 72 громадян, було розкрито слідчим шляхом і завершено доведенням епізоду умисного вбивства, який Ладжун ретельно приховував ¹.

На жаль, наразі подібні виявлення слідчої майстерності докладно не досліджено й не узагальнено, вони не стають темами методичних рекомендацій, про них невідомо широкому загалу слідчої спільноти, вони недоступні слухачам відомчих навчальних закладів, які готуються до слідчої й оперативної роботи.

Наразі суттєво змінилися й умови боротьби зі злочинністю так само, як якісно змінилася сама злочинність. Працювати як раніше, покладаючись лише на власні досвід і майстерність, на позитивні приклади зі слідчої практики, уже недостатньо. Необхідно активно й ширше застосовувати наукові знання, надані наукою можливості, і не лише у вигляді результатів експертиз. Ідеться про належне опанування сучасних криміналістичних знань та відповідних практичних навичок і методів «польової криміналістики».

«Недоліки слідства пояснюються передусім слабкою теоретичною підготовкою наших слідчих кадрів і, зокрема, слабким, а інколи і повним незнанням криміналістики... Цим самим пояснюється і той факт, що методичні посібники, які наводять узагальнення слідчої практики, залишаються без необхідної уваги... Криміналістика вимагає, щоб криміналіст-практик, слідчий опанував усе різноманіття знань, потрібних для збирання та дослідження доказів... Оснащена різноманітними знаннями криміналістика, вивчаючи способи скоєння злочинів і узагальнюючи досвід слідчої роботи, має вказувати слідчому правильний шлях до розкриття злочинів і викриття

¹ Лаврова О. А., Лавров А. С. Полуденный вор : криминальные повести. Москва, 1991. С. 9—71.

злочинців»¹. Такий висновок видатного криміналіста В. П. Колмакова про значення криміналістики в діяльності із розслідування злочинів поділяє відомий науковець С. С. Самищенко, невітішно підсумовуючи: «Аналіз справ з необґрунтованим звинуваченням свідчить, що зі стадії порушення справи й до винесення судового рішення зазвичай усіх норм процесуального права дотримують доволі скрупульозно, а ось законами й вимогами криміналістики грубо нехтують»².

Висновки. Без належної уваги до професійної підготовки слідчих, виявлення її слабких сторін, удосконалення теоретичних знань, що відповідають сучасному стану злочинності, без прищеплення та відпрацювання практичних навичок, яких вимагає розслідування в сучасних умовах, годі й сподіватися на покращення роботи за НЗМР і на результати у боротьбі зі злочинністю загалом.

Проте, однієї професійної майстерності слідчих забракне для суттєвого покращення стану із розслідуванням НЗМР — проблеми, що має комплексний характер і так само потребує застосування комплексу сил і заходів: справа — за подальшим проведенням ґрунтовних наукових досліджень, за вивченням і запровадженням передового світового досвіду, за підготовкою конкретних рекомендацій щодо розслідування НЗМР для практичних працівників.

References

- Bagmet, A. M. (2017). Raskrytie i rassledovanie Sledstvennym komitetom Rossiiskoi Federatsii prestuplenii proshlykh let. *Raskrytie i rassledovanie prestuplenii seriinykh i proshlykh let* : mat-ly Mezhdunar. nauch.-prakt. konf. (Moskva, 16.03.2017). Moskva [in Russian].
- Bastrykin, A. I. (2017). Raskrytie prestuplenii proshlykh let kak odno iz prioritnykh napravlenii deiatelnosti Sledstvennogo komiteta Rossiiskoi Federatsii. *Raskrytie i rassledovanie prestuplenii seriinykh i proshlykh let* : mat-ly Mezhdunar. nauch.-prakt. konf. (Moskva, 16.03.2017). Moskva [in Russian].
- Kolmakov, V. P. (2013). *Bolshe vnimaniia kriminalistike* : sb. nauch. tr. : k 100-let. so dnia rozhd. uchen.-kriminalista ; sost. : V. V. Tishchenko, O. P. Vashchuk. Odessa [in Russian].
- Kuleeva, I. I. (2010). *Pravovoe regulirovanie i kriminalisticheskoe obespechenie rassledovaniia neraskrytykh prestuplenii proshlykh let* : dis. ... kand. iurid. nauk. Omsk [in Russian].
- Lavrova, O. A., Lavrov, A. S. (1991). *Poludennyi vor : kriminalnye povesti*. Moskva [in Russian].

¹ Колмаков В. П. Больше внимания криминалистике : сб. науч. тр. : к 100-лет. со дня рожд. учен.-криминалиста ; сост.: В. В. Тищенко, О. П. Ващук. Одесса, 2013. С. 11, 15.

² Самищенко С. С., Самищенко А. С. Синдром игнорирования криминалистики при расследовании убийств. *Актуальные проблемы расследования преступлений* : мат-лы Междунар. науч.-практ. конф. (Москва, 23.05.2013) : в 2 ч. Ч. 2. Москва, 2013. С. 311.

- Luskatov, O. V. (2006). *Rozsliduvannia nerozkrytykh zlochyniv mynulykh rokiv* : avtoref. dys. ... kand. yuryd. nauk. Kharkiv [in Ukrainian].
- Morozov, A. V. (2016). *Ispolzovanie ehkspertno-kriminalisticheskikh uchetov v rassledovanii prestuplenii proshlykh let* : avtoref. dis. ... kand. iurid. nauk. Moskva [in Russian].
- Nizamov, V. IU. (2005). *Voprosy teorii i praktiki raskrytiia ubiistv proshlykh let* : dis. ... kand. iurid. nauk. Irkutsk [in Russian].
- Samilev, N. M. (2016). *Rassledovanie neraskrytykh prestuplenii proshlykh let (po materialam Respubliki Tadzhhikistan i Rossiiskoi Federatsii)* : dis. ... kand. iurid. nauk. Moskva [in Russian].
- Samishchenko, S. S., Samishchenko, A. S. (2013). Sindrom ignorirovaniia kriminalistiki pri rassledovanii ubiistv. *Aktualnye problemy rassledovaniia prestuplenii* : mat-ly Mezhdunar. nauch.-prakt. konf. (Moskva, 23.05.2013) : v 2 ch. CH. 2. Moskva [in Russian].
- Voitovich, E. M. (2005). *Teoreticheskie i prakticheskie voprosy metodiki rassledovaniia ubiistv proshlykh let* : dis. ... kand. iurid. nauk. Zaporozhe. 249 s. [in Russian].

Е. В. Александренко

**Проблемные вопросы и основные направления оптимизации
деятельности по расследованию нераскрытых преступлений
прошлых лет**

В статье рассмотрена одна из актуальных проблем криминалистики — расследование нераскрытых преступлений прошлых лет и состояние указанной деятельности.

Отмечены факторы такого положения и общественная опасность наличия массива нераскрытых преступлений прошлых лет.

На основе анализа следственной практики, мнений учёных и практиков выявлены и определены основные проблемные вопросы этой деятельности и предложены основные направления по её оптимизации с целью сокращения количества нераскрытых преступлений прошлых лет.

Рассмотрено позитивное влияние временного фактора на раскрытие и расследование уголовных дел указанной категории. Показаны современные возможности в расследовании преступлений прошлых лет и направления их использования.

Сделан вывод, что проблема раскрытия и расследования нераскрытых преступлений прошлых лет носит комплексный характер, поэтому её решение требует таких же комплексных усилий.

Ключевые слова: раскрытие преступлений, расследование, нераскрытые преступления прошлых лет, оптимизация деятельности.

О. Aleksandrenko

**Issues and main optimization directions of unsolved crime investigation
over past years**

This article discusses one of the topical issues of forensic science, namely: investigation of unsolved crimes over past years and the state of this activity.

The factors of such a situation and the social danger of the availability of array of unsolved crimes over past years are considered.

Based on the analysis of investigative practice, opinions of scientists and practitioners, the main issues of this activity are identified and the main directions for its optimization are proposed in order to reduce the number of unsolved crimes over past years.

Positive influence of time factor on disclosure and investigation of criminal cases of this category is considered. Modern possibilities in the investigation of crimes over past years and directions of their use are demonstrated.

It is concluded that issue of disclosing and investigating unsolved crimes over past years is complex, therefore, its solution requires the same complex efforts.

Keywords: *crime detection, investigation, unsolved crimes over past years, activity optimization.*

Надійшла до редколегії 01.04.2021 р.

Александренко О. В. Проблемні питання та основні напрями оптимізації діяльності з розслідування нерозкритих злочинів минулих років. *Теорія та практика судової експертизи і криміналістики* : зб. наук. пр. / редкол.: О. М. Ключев, В. Ю. Шепітько та ін. Харків : Право, 2021. Вип. 23. С. 75—82. DOI: <https://doi.org/10.32353/khrife.1.2021.05>.